

Házás (pár)bajok

Kommunikáció és hatalmi harc

A galamb papné házasságtörténetében

Az utóbbi idők Móricz-kutatása egyre hangsúlyosabban hívja fel a figyelmet arra, hogy hiba lenne az író életművét olyan korpusznak tekinteni, amely lezárt, egymástól független szövegek összességéként volna megszólítható.¹ A művek szövegkritikai, filológiai igényű olvasása – nem beszélve az utóbbi években örvendetesen megszaporodó, eddig nyomtatásban meg nem jelent szövegeket tartalmazó kiadásokról² – arról győzheti meg a befogadót, hogy Móricz írásművészetében a témák újraírása, a motívumok újra- és újra történő felbukkanása alakítja az író szerzteágazó és színes életművét.³ Nincs ez másként Móricz 1910-es években egymást követően viszonylag rövid időbeli különbséggel megjelent korai regényei esetében sem, melyekről a *Sáraranyt* újraolvasva már Onder Csaba is kimutatta, hogy „többé-kevésbé a *Bovaryné*, pontosabban a *Bovaryné*-paradigma tematikus vagy narratológiai értelemben vett újraírásaként, egy nagy, a vidéki, hétköznapi valóságot leíró elbeszélés önálló részeiként, megannyi kis kamaradarabként olvashatóak.”⁴ Flaubert regényének közös pretextusként való értelmezése arra mutat rá, hogy e korai Móricz-szövegeket összefűzi ugyanannak a kérdésselvetésnek az – ingadozó művészi színvonalon történő – állandó újragondolási szándéka. Ez pedig a személyiséget befolyásoló vidéki (kisvárosi, falusi terekhez köthető) létezés kisszerű, ironikus mivoltát a házastársi kapcsolatokban uralkodó konfliktusokkal, elfojtott és helyenként robbanásszerűen felszínre törő vágyakkal való összefüggésében tárgyalja. Ezek az újraíródozó témaváltozatok persze nemcsak az Onder által említett hat regényhez kapcsolhatóak, hanem egyrészt az akkoriban íródott kisregények (például *Arvalányok*; *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*)

¹ Leginkább Cséve Anna és Szilágyi Zsófia kutatásai hívták fel erre a Móricz-olvasás figyelmét. Lásd ehhez többek között: CSÉVE Anna, *Szituálatlan üzenetek. Az újraolvasás és az újraírás alternatíváiról a Tragédiában = Az újraolvasott Móricz*, szerk. ONDER Csaba, k. n., Nyíregyháza, 2005, 80–89.; SZILÁGYI Zsófia, *A továbblévő Móricz*, Kalligram, Budapest, 2008.

² MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek. 1919*, kiad. Cséve Anna, Noran, Budapest, 2006.; MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1924–1925*, szerk. Cséve Anna, Noran, Budapest, 2010.; MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1926–1929*, szerk. Cséve Anna, Noran, Budapest, 2012.

³ Többek között ezzel is indokolja Szilágyi Zsófia, hogy készülő monográfiájában úgy igyekszik feldolgozni az igencsak terjedelmes életművet, hogy mellőzve a kronológiai szempontú tárgyalást és kitágítva a konkrét szövegekre koncentráló értelmezés horizontját egyrészt az olvasatok kialakításakor a kontextus bevonására, másrészt a különböző szöveg típusok együttes tárgyalására törekszik az új-historizmus belátásainak segítségül hívásával. Lásd ehhez SZILÁGYI Zsófia, „*Bolond dolog az író élete, félig éli és félig üzlete*”. *Egy készülő Móricz-monográfia elé*, Kalligram 2010/7–8., 117–129.

⁴ ONDER Csaba, *Hangérieren bjtüi. Szex, lektúr, irónia avagy Móricz Zsigmond indulása = Az újraolvasott Móricz*, 123.

és novellák egy részét is meghatározzák, másrészt pedig a későbbi művekben más hangsúlyokkal, sok tekintetben más térbeli és egyben metaforikus konnotációkkal interpretálva bukkannak fel.⁵ A korai regények mint ilyen értelemben vett újraírások egy részében az életmű autotextuális összefüggéseire mutathat rá az is, hogy a házasságon belüli kommunikációs és hatalmi ellentéteket Móricz egy-egy református lelkészcsalád közegében leplezi le.⁶ E tematikus ismétlődésnek természetesen megvan a Móricz által felkínált biográfiai, genealogikus magyarázata (melyet Czine Mihály is idéz monográfiájában),⁷ azonban úgy vélem, itt egy ennél sokkal hangsúlyosabb és a móriczi életmű egészét meghatározó problémáról van szó. Ezek a regények a lelkészi házasságok hatalmi vetélkedésében olyan antropológiai kérdéseket feszegetnek, melyek az interperszonális idegenségnek elsősorban a szociális, nemi (és sok tekintetben szexuális) különbségekből fakadó problémáját járják körül. A továbbiakban e művek sorából *A galamb papné*t kiemelve azt igyekszem feltárni, hogy a korai Móricz-regények papi házasságtörténeteiben miképpen jelenik az a személyek közti hatalmi törekvés, amely egy nyelvi, kommunikációs harc során igyekszik a másik felet a maga uralma alá vonni. Tisztában vagyok azzal, hogy ez némileg ellentmond a Móricz-szövegek szoros intertextuális összetartozásáról mondott megállapításoknak, s így korlátozott érvényűvé válhatnak a következtetések azáltal, hogy pusztán egyetlen regényre vonatkoznak (a hasonló tematikájú házasságtörténetekkel való összevetés egy nagyobb ívű áttekintést igényelne, így jelen elemzésben csak említésszinten kerülhet sor e kapcsolódások jelzésére). Úgy vélem azonban, a regény ilyen értelemben vett szorosabb (újra)olvasása is szolgál olyan adalékokkal, melyek a móriczi életmű e kiemelt kérdésének megértését árnyalni képesek.

⁵ Szinte vég nélkül lehetne sorolni azokat a Móricz-szövegeket (nemcsak a fikciós szándékkal készült alkotásokat, hanem akár a naplótak vagy a leveleket is), melyek – eltérő részletességgel és különböző mélységben – ezt a kérdést állandóan felszínre hozzák. A legfrissebb interpretációk közül Benyovszky Krisztián az *Uri muri* dzsentrikozegének metaforikus megformálása kapcsán érinti a kérdést (BENYOVSZKY Krisztián, *Madarak és nimfák. Metaforikus történetképzés az Uri muriban = Uő., Fosztogatás. Móricz-elemzések*, Kalligram, Pozsony, 2010, 66–88.), Szilágyi Zsófia *A rab oroszánt* értelmezve pedig a házasság válságának problémáját a szerző Budapest-tematikájú szövegeinek kontextusában olvassa újra. (SZILÁGYI Zsófia, *Az emberi test börtönében. Móricz Zsigmond: A rab oroszán = Regényművészet és íráskultúra*, szerk. Kovács Árpád – SZITÁR Katalin, Argumentum, Budapest, 2012, 170–177.)

⁶ Talán a két legfontosabb regény ezek sorában *A galamb papné* és az *Árvalányok*, melyek története egyaránt egy lelkész házaspár konfliktusait állítja a középpontba. Érdekesség, hogy *A galamb papné* a házasság első hónapjainak történetét mutatja be, míg az *Árvalányok* egy több évtizedes kapcsolat kiüresedett állapotát, majd (látszólagos) megbékélésének történetét beszéli el. Bár keletkezési idejét tekintve későbbi alkotás, de *A fáklya* is vizsgálható ebből a szempontból, igaz, a házasság hatalmi viszonyainak tárgyalása ebben a regényben nem válik a történet központi szervezőelemévé.

⁷ Móricz a szatmári népdalgyűjtő körútjáról megemlékezve említi, hogy a milotai lelkésznel, Sipos Józsefnél töltött idő és az itt kapott élmények nagy hatást gyakoroltak írásaira: „Ez a ház volt életem igazi nevelő iskolája. Ott ismertem meg a falu életét, s tömördek benyomás, élmény és mély s forró indulat lobbant fel bennem, ami később műveimben mind ott van. Az *Árvalányok*, *A fáklya*, számtalan novella és regényeimnek minden része, ahol a falu kálvinista papi világa jelenik meg, mind a mai napig, ezeknek a nyári tartózkodásoknak s e végtelen kedves családnak körében s velük tett kirándulásoknak emléke.” (MÓRICZ Zsigmond, *Népköltési gyűjtő = Uő., Tanulmányok*, I., szerk. SZABÓ Ferenc, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 757., idézi: CZINE Mihály, *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Magvető, Budapest, 1960, 167–168.)

*A „kettős tüzes nyelvek” retorikája
Az első fejezet önértelmező alakzatai*

A *galamb papné* annak ellenére látszik alkalmasnak a házasságok kommunikációs aktusaiban megnyilvánuló személyes hatalmi küzdelem vizsgálatára, hogy nem igazán tekintették soha a Móricz-kánon kiemelt alkotásának. A nyelvi megnyilatkozásokban lelepleződő hatalmi stratégiák elemzésére azért nyújt kivételesen jó lehetőséget a regény, mert már-már egy dramatikus szöveg benyomását kelti, melyben a háttérbe szoruló történések elbeszélése helyett szinte mindvégig a főszereplők párbeszédeit, verbális összecsapásait követhetjük nyomon.⁸ Ennek köszönhetően a regény fabulája szinte a végletekig egyszerűsített, mely a fiatal lelkész, Pap Énók és a nemesi származású Zádor Ica házasságának első néhány hónapját mutatja be szinte mindvégig csak a két főszereplőre koncentrálva (joggal jegyzi meg ezzel kapcsolatban Czine Mihály, hogy „a többi szereplő csak az ő megvilágításukra szolgál”).⁹ A fiatal házások története szakadatlan perpatvarok és egyre kiélezettebbé váló viták sorozata, melyet csak időnként szakít meg a kibékülés illuzórikusnak tűnő idillje. A regény második felében pedig ezeket a veszekedéseket egy végeredményében meg nem valósuló szerelmi háromszög fogja elmélyíteni. Az erősen redukált történet sorra épülő cselekmény egyértelműen a házaspár kezdetektől megnyilvánuló konfliktusát helyezi a középpontba. Mielőtt azonban ennek tüzetesebb vizsgálatára sor kerülne, érdemes külön figyelmet szentelni a regény első és egyébként meglehetősen rövid fejezetének, mivel – mint az több Móricz-alkotás esetében megfigyelhető – a bevezető mondatok nemcsak a történet exponálásaként nyerik el jelentésüket, hanem olyan (metaforikus) önértelmezésként is, mely a történet egészére vonatkozó olvasási javaslatokkal is szolgálhat a figyelmes olvasó számára.

A *galamb papné* kezdő mondata a móriczi prózanyelvnek azt a metaforikus kettősségét idézi, melynek köszönhetően a kijelentés egyszerre olvasható az események konkrét időmegjelöléseként és szakrális (bibliai) jelentéseket konnotáló megállapításként: „Pünkösdkor meggyeszerzte kigyúltak a kettős tüzes nyelvek.”¹⁰ A mondat folytatása azonban világossá teszi, hogy a kettős tüzes nyelvek bibliai motívuma korántsem a pünkösdi események újraéléseként, s ezáltal valamiféle transzcendens megtapasztalásként nyeri el értelmét, hanem sokkal inkább a harag és a méltatlankodás nagyon is profán jelölőjeként: „A gáti fiatal pap, az öreg Pap Éliás fia és papsá-

⁸ A regényvilág zártága és a két főszereplő viszonyára fókuszáló történetmondás miatt az egyes értelmezések a legkülönbözőbb műfaji olvashatóságra tettek javaslatot. Kuncz Aladár és Czine Mihály egyaránt a lélektani, pszichológiai regény kategóriájával hozza összefüggésbe az alkotást (KUNCZ Aladár, *A galamb papné = Fáklya volt kezemben. In memoriam Móricz Zsigmond*, szerk. MÁRKUS Béla, Nap, Budapest, 2007, 131–134.; CZINE, I. m., 387.), míg a regény 1939-es kiadásának utószavában egészen meglepő műfaji társítás olvasható a szöveg drámaiságára reflektálva: „Cselekménye, illetve cselekményének azonos színhelye és aránylag nagyon rövid ideje szerint szabályos vígjáték. Színpadra kívánkozó történetté teszi elsősorban az, hogy cselekménye szinte a négy fal közt játszódik le.” (MÓRICZ Zsigmond, *A galamb papné*, Athenaeum, Budapest, 1939, 161.)

⁹ CZINE, I. m., 387.

¹⁰ MÓRICZ Zsigmond, *A galamb papné = Uő., Regények*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1975, 309. (A regényből vett idézetek a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak.)

gában örököse, Pap Énók házasodik, s eljegyezte malomszegi és zádori Zádor Icát, egy aranykulcsos méltóságos kisasszonyt. A hová csak leszállott az eljegyzési kártya, mindenütt fölcsapott ama tüzes nyelvek lángja, s alaposan körülnyalogatta a kihívóan drága papírlapot, a sértően finom metszésű betűket” (309.). A továbbiakban pedig az is tisztázódik, hogy ennek a közösségi felháborodásnak nem önmagában a házasság, hanem a pap döntése az oka: Pap Énók ugyanis a „papnévadásztó-bálon” a gáti lányok helyett egy korábbi rangját, megbecsülését elvesztő nemesi családból származó idegent választott párjával.

E rövid bevezetés több szempontból is értelmezőjévé válhat a regény további történéseinek. A pünkösdi kettős tüzes nyelvek jelentésének bizonytalansága, mely a szakrálisnak a profánba és ezáltal az ironikusba való áthajlása révén mutatkozik meg, felhívhatja a figyelmet arra, hogy a kimondott szavak, az elhangzó beszéd nem az értelem (megértés) rögzítéséhez, hanem sokkal inkább a befogadó (illetve a mindenkori Másik) elbizonytalanításához járulnak hozzá. Ezt csak erősítheti az a tény, hogy a *kettős tüzes nyelvek* kifejezés olyan többértelmű szójátékként értelmezhető, mely a nyelv szó homonímiájának kettős értelmével (a *lángnyelv* és a *beszélt nyelv*) kapcsolja össze a pünkösdi történet két meghatározó történetelemét: vagyis azt, hogy a Szentlélek kiáradó tüze (*lángnyelve*) teszi lehetővé a tanítványoknak a tömegek előtti prédikációt, azaz a megszólalást (a beszédet, a nyelvet), az őket hallgató közösségnek pedig a hallott szó megértését.¹¹ Ez pedig egyrészt előzetesen azt is jelezheti, hogy a regény a házastársi kapcsolat – papi házasságban különösen kiemelt szerepű – bibliai alapozású szakrális értelmezése mellett még akkor sem tud meggyőzően érvelni, amikor a szöveg ennek érvényességét igyekszik hangsúlyozni (ami egyébként meg is kérdőjelezi a történet idillként való olvasását, mint az a későbbiekben látható lesz). Másrészt a regénykezdet többértelműsége annak a szemantikai bizonytalanságnak is jelölőjévé válhat, amely a szereplők közötti nyelvi kommunikációban mutatkozik meg a történet során. Az első fejezetek párbeszédeiben például Zádor Ica szavainak igazságtartalmát illetően marad kétségek között a befogadó, mivel – a kizárólag a férj nézőpontját és gondolatait közvetítő narrációnak köszönhetően – eldönthetetlené válik, hogy a feleség megnyilatkozásai csupán incselkedő szerepjátékként vagy a hatalmaskodó zsarnokság nyilvánvalóvá tételeként értelmezhetőek-e. A vélt és valódi jelentések közötti ingadozás a későbbiekben ugyan erőteljesebben háttérbe szorul – befogadói szinten legalábbis –, mivel a narrátor a hetedik fejezettől kezdődően már nemcsak Énók gondolatait közli, azonban a szereplők közötti megértést továbbra is ellehetetleníti, hogy kimondott szavaik szinte minden esetben elhallgatásokra, hazugságokra és a másik félrevezetésére épülnek.

Míndezeken túlmenően az alkotás kezdetén a pünkösdi kiemeltté válása azért lehet a regénybeli kommunikáció összetettségének önértelmező alakzatává, mert az ünnep eredetét elbeszélő bibliai történetben éppen a megértés, a különböző nyelvek

¹¹ Az ApCsel 2,3–4-ben olvasható szövegrészletnek nemcsak a magyar nyelvű fordításai (a Károli-féle, illetve a bibliafordító szakbizottság által készített 20. századi változat) használják a *nyelv* szót ebben a kettős értelemben, hanem már az eredeti görög szöveg is ugyanazzal a kifejezéssel (γλῶσσαι) jelöli a lángnyelv és a beszélt nyelv fogalmát.

közötti közvetítés kérdése kerül a középpontba. Amikor ugyanis az Apostolok Cselekedeteiben a tanítványok eltérő nyelveken kezdenek el prédikálni a krisztusi feltámadásról és megváltásról, a legnagyobb csoda (vagyis a transzcendens evilági megtapasztalása) éppen a nyelvek (és népek) idegenségének pillanatnyi megszűnéséből, vagyis magából a megértésből adódik.¹² A regényben azonban – ahogyan azt a pünkösdre való utalás profán konnotációi már előre jelzik – ennek épp a hiánya fog lelepleződni, vagyis a történet a kölcsönös elfogadás és az individuális különbözőségek semmissé tétele helyett a házastársi idegenség felszámolhatatlanságáról ad tanúbizonyságot. Ebből a szempontból pedig különösen hangsúlyos és beszédes, hogy papi házasságról van szó: hivatásából adódóan Pap Énók ugyanis az isteni üzenet átadójaként, „kommunikátoraként” is kudarcot vall, amikor még a legintimebb kapcsolatában sem képes azt a(z isteni) nyelvet közvetíteni, mely az emberek közötti szeretet és megértés kialakításának médiumává lehetne. Ilyen értelemben pedig a regény annak a Móricz-szövegeiben gyakran hangsúlyozott tapasztalatnak a megerősítéseként is olvasható, mely a világban uralkodó idegenségnek, magánynak és kiszolgáltatottságnak a magyarázatát nemcsak társadalmi, pszichológiai vagy épp kulturális okokban keresi, hanem mindezek mellett (vagy előtt) egy olyan teológiai interpretáció részeként értelmezi, mely az Istentől való elhagyatottság és az ezáltal bünhődés következményeként tekint az emberi létezésre.¹³ Bár kétségtelen, hogy ez a világ- és létértelmezés *A galamb papné* szövegvilágában néhány más korabeli Móricz-alkotáshoz viszonyítva talán kevésbé meghatározó, mégsem tagadható, hogy még azokban a szövegben is megtalálhatóak e szemléletnek a jegyei, melyeket a szakirodalom inkább az idillhez közelítő történetvariánsként tart számon.

Hierarchikus viszonyok a házasságban

A galamb papné korabeli fogadtatásáról, illetve a személyek közötti hatalmi viszonyokat is figyelembe vevő gender szempontú értelmezés lehetőségéről igen sokatmondó az a megjegyzés, amelyet Móricz Virág visszaemlékezéseiben olvashatunk a regény megjelenése kapcsán:

¹² „Minekutána pedig ez a zúgás lőn, egybegyüle a sokaság és megzavarodék, mivelhogy mindegyik a maga nyelvén hallá őket szólni. Álmélkodnak pedig mindnyájan és csodálkoznak vala, mondván egymásnak: Nemde nem Galileusok-é ezek mindnyájan, a kik szólnak? Mimódon halljuk hát őket, kiki közülünk a saját nyelvén, a melyben születünk? [...] Álmélkodnak vala pedig mindnyájan és zavarban valának, egymásnak ezt mondván: Vajjon mi akar ez lennie? Mások pedig csúfolódva mondanak: Édes bortól részegetek meg.” (ApCsel 2, 6–8.; 12–13., Károli Gáspár fordítása). A prédikáló tanítványokat figyelő hallgatóság eltérő reakcióiból látható, hogy az isteni üzenet különböző nyelveken egyszerre történő közvetítése olyan cselekedet, melyre nincs racionális magyarázat, épp ezért válhat a nyelveken szólás és a megértés egyaránt isteni adományá.

¹³ Több (korai) Móricz-regényre is igaz az a megállapítás, melyet Beke Judit fogalmaz meg *Az Isten háta mögött* elemézve: „Móricz számára tehát adottnak tekinthető egy olyan teológiai narratíva, mely szerint az ember bűnössége révén eleve ítélet alatt áll, azaz Isten színe-szeme elől száműzött, nincs az Ő tekintete előtt, az Örökkévaló háta mögött van. Az emberi lénynek ez a pozíciója elátkozottságként értelmezhető, másképpen szólva: a kiüzettség stigmája a büntetés.” BEKE Judit, *Átok és panasz. Balassa Péter Móricz-recepciójáról = Az újraolvasott Móricz*, 37.

1910-ben írta *A galamb papné*. Harcias, sokgyerekes barátnőm a napokban valóságos dührohammal mondta erre a könyvre, hogy rossz. Nem győzött elég becsmérő jelzőt találni, amivel összeszurkálja. Ijedten nevettem, nem vitatkoztam. Éppen úgy dühöngött, mint az anyám – mert éppen úgy találva érezte magát. Számomra ebben a könyvben garmadában áll a szüleim mézbe mártott mérge. Nem csodálkozom, ha egy felvilágosodott és szorgos asszonyt kihoz a sodrából. Énő pap és kényes-mérges kisasszony-feleségének furcsa története. [...] A galamb papné akkor is a családba zárt kispolgári nő, ha a minta felrobban tőle.¹⁴

Móricz lányának sorai láthatóan a szöveg női olvasatának problematikusságára mutatnak rá, ami egyben egy sajátos ellentmondásban válik nyilvánvalóvá. A történetben megformált szereplők személyisége – különös tekintettel a papné alakjára –, a valós mintákon nyugvó és mégis fikatív házasságtörténet eszerint egyszerre váltja ki az azonosulás és az elutasítás reakcióját a (női) befogadóból (feltételezhetően épp a megélt tapasztalatok ismerőségének és az imaginárius szövegvilág idegenségének nehezen elválasztható kettőssége okozhatja ezt a paradoxont). Móricz Virág sorai mindemellett arra is ráirányíthatják a figyelmet, hogy *A galamb papné* olvasásakor a befogadó főként a női szerep magatartásmintáiban ismerheti fel a házasságok konfliktusainak legfőbb okát.

S valóban, a regény házasságtörténetében az ellentétek oka látszólag a feleség értelmetlen, sok esetben már-már hisztérikus viselkedésében keresendő (nem véletlenül nevezi Onder Csaba „a magyar vidéki hisztérika ironikus melodráájának” Móricz művét),¹⁵ azonban a szöveg mélyrehatóbb vizsgálata arról győzheti meg a befogadót, hogy a házasság sokkal inkább olyan kapcsolatrendszerként értelmeződik, ahol a két fél viszonyában sokszor öntudatlanul is a hatalmi pozíciószerezés eltérő stratégiái csapnak össze. Mint az látható lesz, ennek a kommunikációs aktusokban lelepleződő hatalmi törekvésnek legalább három aspektusa különíthető el, melyek azonban éppen azért teszik összetetté a felek közti interperszonális viszonyokat, mert szétválaszthatatlanul, egymást is átszöve válnak a konfliktusok generálójává. Az alá-fölérendeltségi viszonyoknak egyrészt markánsan kirajzolódik egy szociális karaktere a regényben abból kifolyólag, hogy a házaspár két tagja különböző társadalmi rétegek leszármazottjaként kerül elvileg egyenrangú pozícióba a házasság kötelekének köszönhetően. Másrészt viszont ezt a nemi szerepekből adódó hatalmi versengések fogják erőteljesen aláásni (mindkét fél részéről), melyet harmadik variánsként, jobb híján egyfajta „generációs” konfliktusnak nevezhető ellentét hat át (ebben a gyermeki viselkedés lázadó mentalitása és a felnőtt gondolkodás racionális hatalmi fölénye csap össze). A továbbiakban ennek megfelelően azt igyekszem áttekinteni, hogy e három különböző, de szorosan összefüggő hatalmi törekvés miként szövi át *A galamb papné* két főszereplőjének konfliktusokkal telített házasságtörténetét. Ezt követően pedig annak vizsgálatára kerül majd sor, hogy az alá-fölérendeltségi viszonyok tükrében meny-

¹⁴ MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Gabo, Budapest, 2009, 103.

¹⁵ ONDER, I. m., 125.

nyiben tartja a regény lehetségesnek a harmónia kialakíthatóságát férfi és nő (házastársi) kapcsolatában, amivel összefüggésben arra is törekszem választ találni, hogy mindezek miként függenek össze az alkotás személyiségfelfogásával. A regény szövegének – különös tekintettel a házaspár között zajló kommunikációs folyamatokra – ilyen irányultságú vizsgálata elsősorban a genderkutatások eredményeire támaszkodhat, mivel – mint arra már más Móricz-szövegek esetében is láthattunk példát¹⁶ – ezek segítségével látszik leginkább leírhatónak a két főhős közti összetett viszonyrendszer.

A *galamb papné* a már részletesebben tárgyalt első fejezetét követően a két fiatal egy héttel az esküvő után jeleníti meg először. Beszédesebb az a kettősség, amely a pap és felesége viszonyában már itt a kezdet kezdetén érvényesül. Egyrészt a mórliczi prózának a teret és időt metaforizáló narrációja más regényeiből is jól ismert módon vetíti előre a személyek létét meghatározó unalomnak és boldogtalanságnak a képzetét: „Ősz van. A fák sűrűn hullatják a levelet, s ami még ott leng-lóg az ágakon, az mind poros, fakó, csüggedt. A nap gyenge tűzzel süt, unatkozva; amolyan vértelen vénasszonyok nyara ez, borúra hajló, zsörtölődésre hajlandó, mindennel elégedetlen, mert hiszen nem is lehet kedve semmiben. Semmi sem olyan már, mint volt hajdan, mikor fiatalok voltunk, nyáron, tavasszal”. (310.) Különösen annak fényében válik (látszólag) ellentmondásossá ez a szereplők lelkiállapotának metaforikus megjelenítéseként is értelmezhető leírás, hogy az öregedést, a fiatalság – és ezáltal a boldogság – elmúlását idéző sorok a mézesheteit élő pár létállapotát írják körül. A folytatásból viszont kiderül, hogy a narrátor szavai legfeljebb csak a feleség érzéseit jeleníthetik meg, mivel – mint ahogy arra a szöveg is utal – Pap Énók ebből semmit nem érzékel, és a boldog meglegedettség érzete tölti el. Felesége irányába tett gesztusai azonban rendkívül árulkodóak arra nézve, hogy a pap valójában miként is tekint a másokra: „A következő pillanatban az ura átöleli. Hosszú karjaival át-meg átfonja, mint az óriáskígyó a gidát, s éppen olyan mohón szívja ki a csókjaival szinte a vérét. Az asszonyka lustán eltűri a csókokat, elereszti magát, s egy mozdulatot se tesz. A férfi ezt odaadásnak veszi, s hirtelen felforrrott indulattal csaknem belefojtja a csókjába a csöpp asszonykát. Aztán megáll egy percre, hogy megnézzze, hogy szemmel is élvezze áldozatát, s hogy annál forróbban essen újra neki”. (310.) Láthatóan a szerelem kölcsönös feloldódást feltételező gesztusai, cselekedetei (csók, ölelés) olyan narratíva részeként jelennek meg a két fél viszonyának leírásában, mely a nő helyzetét az erőszakos bekebelezés, leigázás elszenvédőjeként értelmezi. Ennek köszönhetően a regény bevezetője a házasságot nem egyenrangú felek érzelmi egységeként viszi színre, hanem olyan patriarchális uralmat megnyilvánító viszonyként, melyben még a gyengédség, az intimitás is a társadalmi nemi különbségekből fakadó hatalmi alávetés eszközévé válik. Ily módon a regény a házasságot olyan kapcsolatrendszerként értelmezi a történelem kezdetén, mely a két fél viszonyában a férfi hatalmi fölényét és a nő passzív elfogadására, behódolására épülő alávetettségét feltételezi.

¹⁶ Az *Árvalányokkal* kapcsolatban például lásd ehhez: BENYOVSZKY Krisztián, *Némi nemi bizonytalanság. Női és férfi szerepek inverziója az Árvalányokban* = Uő., *Fosztogatás*, 40–65.; BARANYAI Norbert, *A nemi identitás és a hatalom összefüggései. Árvalányok* = Uő., „...valóságból táplálkozik s mégis költészet”. *Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2011, 15–55.

A két fél közötti hierarchikus viszonyt tovább árnyalja, hogy esetükben papi házasságról van szó, melyben a lelkész férj hatalmi helyzetét a feltételezett erkölcsi magasabbrendűsége is igazolhatná (mivel hivatása elvileg az etikai norma felszentelt közvetítőjévé teszi). Másrészt a papfeleség státusa abból a szempontból is különleges, hogy a férjének való engedelmség mellett neki magának is mintaadó magatartásmodellt kell közvetítenie a közösség, a gyülekezet számára. Azt a református keresztény női eszményt, mely a 19. század második felétől kezdve a legkülönbözőbb médiumokon (például a korban megjelenő, megerősödő leányiskolák nevelési-oktatási gyakorlata; nőnevelési tanulmányok, „szakkönyvek”; egyházi folyóiratok; imádságoskönyvek) keresztül közvetítődött a gyülekezetek – és ezáltal a társadalom – egésze számára, egy lelkészfeleségnek – helyzetéből adódóan – még fokozottabban kellett érvényre juttatnia életvitelében. SÁRAI SZABÓ Katalin tanulmánya a következőképpen összegzi a 19. század végi református értelmiségre jellemző női magatartásmodellnek a lényegét:

Ideális nő az lehetett, aki egyenrangú társként férjével annak munkájáról, gondjairól tudott beszélgetni, aki biztosította férje fáradtságos, küzdelmes életéhez a megfelelő otthont, családi hátteret, aki a jövő nemzedéket művelt emberré, jó hazafiává volt képes nevelni, mivel ő maga is megfelelő műveltséggel, honleányi tudattal rendelkezett, és eligazodott a változó viszonyokban. Mindezekon kívül a család erkölcsi életének vezetését, a gyerekek vallásos nevelését is képes volt ellátni.¹⁷

Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy azok a közvetítő kulturális közegek, melyek ezt az eszményt propagálták, szinte kizárólag férfiak irányításához vagy épp szerzőségéhez kötődtek, s ezáltal erősen érdekeltek voltak abban, hogy az ideálisként megfogalmazódó magatartásminta a maskulin hatalmi helyzet megőrzését szolgálja, miként arra Stephen M. Whitehead is rámutat a férfi hatalom különböző értelmezési variációit áttekinthető tanulmányában: „a kulcsszerepet játszó strukturális entitások, mint az állam, az oktatási rendszer, a média, a vallás, a politikai intézmények és az üzleti élet, amelyek a múltban számszerűen is a férfiak uralma alatt álltak, mind a férfiuralmat szolgálják azáltal, hogy a hegemon maskulinitást alátámasztó ideológiákat képesek terjeszteni és érvényre juttatni.”¹⁸ A regény története viszont éppen azt helyezi a középpontba, hogy a feleség, Zádor Ica kommunikációjával és viselkedésével

¹⁷ SÁRAI SZABÓ Katalin, *Nőkép a református sajtó tükrében. 1867–1917*, Egyháztörténeti Szemle 2001/2., 6. Hasonló – bár némileg differenciáltabb – képet rajzol a református női ideál imádságoskönyvek által sugalmazott formálódásáról Juliane Brandt tanulmánya is, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a 18. század végén még sokkal kevésbé voltak lezártak a férfi és női nemi szerepek a családon belül. A szerző által vizsgált Szikszay György-féle 1786-os imádságoskönyv például a gyermeknevelést a férfiak számára is kötelességként írja elő, míg az asszonyoktól elvárja, hogy vegyenek részt a közös javak gyarapításában. Azok a normák, melyek a feleség kötelességeit a családi élet/házimunka irányításával, a férj hivatását pedig egy aktívabb társadalmi, közéleti tevékenységgel azonosítják, csak a 19. század második felére válnak eszményként tekintett társadalmi nemi szerepekké az imádságoskönyvekben. Juliane BRANDT, *„Égy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtvé”. A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe = Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, szerk. GYÁNI Gábor – NAGY Beáta, Csokonai, Debrecen, é. n., 96–127.

¹⁸ Stephen M. WHITEHEAD, *Hatalom és ellenállás*, ford. LUKÁCS Anikó, Replika 2009, 115–116.

miként szegül ellen ennek a normaként előírt személyiségkonstrukciónak. Értelmetlennek tűnő tettei, kiszámíthatatlan, hisztérikusnak látszó magatartása ebben az összefüggésrendszerben úgy is értelmezhető, mint annak a – sokszor öntudatlannak tűnő és egyébként meglehetősen ironikus – kísérlete, hogy ezt a társadalmi és nemi státusából fakadó szerepet felszámolja. A továbbiakban ennek megfelelően először azokat a stratégiákat érdemes számba venni, melyekkel a regényben a feleség megpróbálja aláásni a hatalmi alávétésére irányuló szándékokat, majd ezt követően kerülhet sor annak vizsgálatára, hogy férje milyen válaszlépésekkel próbálja megőrizni egyre inkább meginogni látszó uralmi pozícióját.

*„Primitíven szövevényes jellem”
A feleség hatalomszerzési stratégiái*

A regény első néhány fejezetét olvasva a papné viselkedésében és megnyilatkozásaiban láthatóan egyetlen következetesség látszik érvényesülni: ez pedig épp a racionális következetesség és oksági magyarázatok teljes hiánya. Férjétől például lépten-nyomon (szó szerint éjjel-nappal) azt követeli, hogy hihetően és teljes átéléssel ígérje meg: soha nem fogja megunni őt a házasságuk során. Amikor azonban a sokadik követelésre Énók már nem képes teljes meggyőződéssel bizonyítani felesége iránti egész életre szóló érdeklődését és rajongását, Ica méltatlankodva teszi szóvá az őszinteség hiányát: „Hagyjon békén, már olyan közönyösen mondja, mintha a szél dúdólná a fülemben: sss-ssso-sss. [...] Meg tudná tenni, hogy ezer esztendeig ne tegyen egyebet, csak azt súgja a fülemben? De nem így ám, ilyen unalmasan, hanem mindig olyan frissen, mintha először mondaná életében.” (314.) Nem sokkal ezt követően azonban már azt várja el urától, hogy inkább hazugság árán hitesse el vele hűségét függetlenül attól, hogy mik is a férfi valódi érzései:

- Mondja azt maga meggyőződés nélkül is, ha úgy mondja, ahogy érzi.
- Hát azt akarod, hogy inkább hazudjam?
- Azt hát!
- Na!
- Hát nekem nem mindegy, ha meggyőződésből mondja, hogy szeret, vagy ha úgy hazudja, de úgy, hogy én nekem el sem lehet képzelni, hogy nem meggyőződésből mondja? (315.)

A férjjel szembeni elvárások állandó változtatása és a követelésekre érkező hitvesi reakciók miatti elégedetlenség akkor válik kiélezettebbé, amikor a papné egyik alkalommal nem engedi el férjét egy szombat reggeli áhítat megtartására. A kérését alátámasztani hivatott „érvelése” újfent teljes mértékben nélkülözi a racionális logikát:

- Eressz el, gyönyörűségem.
- Nem.
- De miért?
- Csak. (323.)

A további indokok (például a gyülekezet megtudja, hogy mennyire szerelemes a pap, amiért felesége miatt a feláldozza az áhítat megtartását) és fenyegetések (például ha a férj nem teljesíti kérését, visszamegy családjához) nem igazán teszik egyértelművé, hogy a zsarolási retorika mögött milyen szándék húzódik meg. Mivel a regény egyéb-ként meglehetősen háttérbe szorított narrátori szólama – mint korábban már utaltam rá – ekkor még mindvégig a férj nézőpontját és tudati reakcióit jeleníti meg, nem dönthető el, hogy Ica kommunikációja egy évődő szerelmi játék részeként értelmezhető, vagy pedig az asszony eddig elfedett, valódi személyiségének leleplezésé-ként.

Néhány fejezettel később azonban megjelenik az elbeszélésben Ica perspektívája is, ami egyértelművé teheti, hogy a férjjel szembeni viselkedése nem egy határokat fessegető játszadózás, hanem sokkal inkább az idegenségből és a hatalmi alávetettségből fakadó frusztrációra adott reakció:

Az ura ott feküdt elterülve a földön. Úgy feküdt ott, mint egy tróger. [...] Az asszonyka nagyon furcsának találta, hogy neki egy ilyen ura van. Ura. Mi az, hogy ura? Úr! Hát miben úr őfelette ez a valaki, aki itt fekszik mellette? Körüljáratta a szemét a szobában, s az olyan idegennek látszott neki, hogy félni kezdett. Szeretne hazaszaladni az anyjához, s azt mondani neki, hogy ő nem marad itt többet, mert ő itt fél magában. (329.)

Ebből következően pedig férjével szembeni kiszámíthatatlan és irracionális beszéd-tettei egy olyan védelmi stratégia részének tűnnek, mely a házassága nyomán meg-változó *magánéleti* (a férjének engedelmessé, alávetett feleség szerep) és a papné mivoltából következő *társadalmi* (férjét magasztos és különleges erkölcsi hivatásában támogató szerep) státusával kapcsolatos hagyományos elvárásokat igyekeznek alapjai-ban felforgatni. Másfelől pedig ez a (nyelvi) magatartás a másik fél (a férj) számára lehetetlenné teszi a jelentések stabilizálását, a szavak, tettek racionális logikájú meg-értését, aminek köszönhetően nem valósulhat meg a hatalmi alávetés (mivel az értel-mezhetetlenség/uralhatatlannak bizonyuló kommunikációval szemben nem épít-hető fel egy koherens, a másik személyiségének kiismerésén alapuló uralmi stratégia). Ezzel magyarázható a továbbiakban, hogy az ésszerűség szinte mindvégig hiányzik a papné férjéhez intézett megnyilatkozásaiból, miközben, ha más szereplőkkel érint-kezik, egy csapásra képes a nyelvi, magatartásbeli kódváltásra. Egyik alkalommal pél-dául arról panaszkodik férjének, hogy senki nem látogatja meg őket, ám amikor nem sokkal ezután meglátják közeledni a váratlanul hozzájuk érkező kurátornét, dühö-sen veszekszik férjével, mintha ő tehetne a vendég jöveteléről: „Na, most már tetszeni fogok a maga nagyságos vendégének? Eléggé puccos dáma vagyok már? Kár, hogy nincs rajtam grand-toalett!... Mert megsértettem volna önagságát, ha munka köz-ben talál.” (334.) A kurátorné megérkezése után azonban szinte azonnal megtörténik az a kommunikációs váltás, melynek hallatán Énók megdöbbenve veszi tudomásul, hogy felesége tökéletesen megfelelni látszik a falu közössége által elvárt papnéi sze-repnek:

– Jó napot! No, maguk ugyan megvárakoztatják az embert! Itt kell ülni hetekig jegybe, gyűrűbe, míg egyszer ajtót nyit rá valaki. Szép bizony, senki sem akarja tudni, nem halt-e meg azóta a papjuk!

Ezzel átkarolják egymást, s olyan egészséges csókot csattantanak el, hogy a papnak kerekre nyílt a szeme. A másik pillanatban, ahogy magához jött, már nagy örömmel konstatálja, hogy a világ legnépszerűbb papnéja az ő kis felesége lesz. (335.)

A kiszámíthatatlanságra épülő viselkedés mellett az ifjú feleség a háziasszonyi teendők terén sem tud/akar maradéktalanul megfelelni annak a normának, melyet pozíciója előírna számára. Ilyen irányú tevékenysége általában értelmetlennek tűnik vagy félbe marad, aminek oka az, hogy valójában a cseléd végzi el helyette a legfőbb teendőket. Nem véletlen, hogy amikor szolgáljuk elkerül a családtól, „azt hitték, vége a világnak, az asszony meg volt rémülve.” (350.) Amikor a papné így kényszerből főzni kezd, úgy tűnik, hogy sikeresen megfelel a háziasszonyi kívánalmaknak, hiszen „minden étel sikerült. Egy sem romlott el, mind ehető volt.” (351.) Az olvasó számára azonban kiderül, hogy a siker igencsak kétségesnek tekinthető, mivel egyrészt Ica költségesnek mutakozó szakácsnői tevékenysége kizárólag hozományának felélésével biztosítható, másrészt – kellő tapasztalatok híján – a férj „gasztronómiai értékítéletének” megbízhatósága sem tűnik túlzottan megalapozottnak: „Énók megesküdtök, hogy soha életében olyan jó ételt nem evett. Pedig ő a konviktusban borzasztóan el lehetett kényeztetve. Ahol, mint közben elmesélgette, olyan ételeket ettek, hogy ha a kását falhoz csaptrák, odaragadt.” (351.) Ilyen értelemben a papné számára a háziasszonyi munka (mely a regényben leginkább a főzéssel azonosítódik) egyáltalán nem olyan kényszerű kötelességgé jelenik meg, mint amelyről Simone de Beauvoir *A második nem* című munkájában a férjes asszony helyzetének jellemzésekor a következőket jegyzi meg: „A háziasszony sorsa azért olyan keserves, mert őt a jelenlegi munkamegosztás örökösén nem konkrét és lényegtelen tevékenységre kárhoztatja; a lakás, táplálkozás feltétele az életnek, de nem célja: a háziasszony célkitűzései valójában eszköz-, nem pedig céljellegűek, minthogy kizárólag személytelen projektumokat tükröznek.”¹⁹ Ebből következően Ica számára a házimunka nem a keresztény etika által előírt asszonyi kötelességgé (s ezáltal házastársi alávettetésének jelölőjeként) válik a mindennapok részévé, hanem sokkal inkább a meggondolatlan tékozlás, a kreatív kísérletezgetés és hírnevet, dicsőséget szerző, kuriózumnak tekintett tevékenységgé.²⁰

¹⁹ Simone de BEAUVOIR, *A második nem*, ford. GÖRÖG LÍVIA – SOMLÓ VERA, Gondolat, Budapest, 1971, 336–337.

²⁰ Egyrészt a regény második felében a főzés az Ica és Thorsa Ábris közt kialakulni látszó szerelmi kapcsolat és a közös együttlét lehetőségévé lesz, amikor kiderül, hogy férjével ellentétben az ifjú nemes igazi ínycsok és sok tapasztalattal rendelkezik a konyhaművészet terén: „Mikor az asszonyka vidáman elpanaszolta neki, hogy kellett megtanulnia főzni, egyszeribe kiderült, hogy Ábrisban mesterére akadt. Úgy tudta ez a nagy ember az ízeket és azok vegyi összetételét, hogy gusztus volt hallani. [...] Pompás volt, mikor Thorsa Ábris fehér kötényt kötött s kiment a konyhába, hogy személyesen bontsa ki a bélszínt. [...] Ilyenkor Énók [...] szépen bevonult az írószobájába, s törhette a fejét olyan prédiká-

Ehhez hasonlóan összetettnek mutatkozik a regénybeli házasságban a férfi és női szerepek közötti hierarchia a férj hivatása szempontjából, ami pedig rágabb értelemben férj és feleség műveltségbeli konfliktusainak is alapját képezi. Beauvoir említett munkája az alábbiakban összegzi azt, hogy a feleség miként viszonyul a férj hivatásához és társadalomban betöltött szerepéhez: „A nő gyakran önhibáján kívül nem lehet férje szellemi társa; nem elég tapasztalt, nem elég művelt ahhoz, hogy munkájába betekintszen, hogy »kövesse«, nem szegődhet társává vállalkozásaiban, amelyek pedig összehasonlíthatatlanul fontosabbak a férfi számára, mint a családi élet egyhangú, ismétlődő eseményei.”²¹ Ez a hagyományos szerep azonban egy lelkész felesége esetében némileg módosul, ami annak köszönhető, hogy bizonyos fókig maga is részesülhet egyrészt a férj társadalmi pozíciójából eredő tiszteletben, másrészt pedig annak lelkigondozói munkájában, mint ahogyan arra Sáriai Szabó Katalin is felhívja a figyelmet: „A református papné az 1920-as évekig elsősorban mint férjének, a lelkésznek segítőtársa jelenik meg az egyházi sajtóban: főként arra hivatott, hogy megteremtse férje munkájához a családi hátteret. A közösség életében a *cura pastoralis* munkájából vette ki részét, ezenkívül a közösség nőtagjai fordulhattak hozzá olyan problémákkal, amelyeket a pappal nem szívesen beszéltek volna meg.”²² Móricz regényében Zádor Ica ilyen értelemben vett helyzetének összetettsége is leginkább e kettősséggel magyarázható. Egyrészt több ízben is hangsúlyozódik, hogy mind férje, mind a hozzájuk érkező vendégek csodálják a papné talpraesettségét, rátermettségét, amelynek köszönhetően látszólag tökéletesen megfelel a társadalmi, családi státusával szembeni elvárásoknak.²³ Másrészt viszont a férfi szereplők többsége Ica nőiségéből eredően – mely valójában a nő társadalmi nemű szerepéhez kötött negatív sztereotípiáknak való megfeleltetés – nem tartja őt alkalmasnak, szellemileg eléggé kompetensnek arra, hogy akár a papi hivatásról, akár a férfiakat foglalkoztató kérdésekről folytasson vele érdemi dialógust.²⁴ Ezzel magyarázható, hogy a papné megpróbál az ilyen értelemben vett hatalmi alávételnek is ellenszegülni, amikor veszekedéseik során a férje lelkészi munkájához szükséges

ciókon vagy emlékiratokon, a papi fizetésrendezésről, amilyen jölesett.” (393–394.) Másrészt a Gáton tartott téli lelkészi értekezlet kizárólag azért válik fontossá a papné számára, hogy ott megmutathassa különleges főzötudományát.

²¹ BEAUVOIR, I. m., 361.

²² SÁRAI SZABÓ Katalin, *Változatok az identitásra*, Műhely 2005/4., 186.

²³ A pap például a következőképpen értékeli felesége lelkészársainak mutatott viselkedését: „Énók nem tudott hova lenni a csodálkozástól, hogy a felesége, akitől ezt sohasem merete volna remélni, teljesen beletalálja magát a falusi modorba, s úgy sűrög-forog, hogy semmiféle papné sem tehetné különben.” (340.) A két lelkész pedig nem győzi elhalmozni dicséretekkel az ifjú asszonyt: „Éljen a legügyesebb papné! [...] Éljen a legderekkabb papné! [...] Tehát azt jelzem és mondom és indítványozom, hogy az egész megye megismerhesse a te kedves kis feleségedet, a nagy Magyarország legkülönb kis papnáját, az e téli lelkészi értekezletet itt fogjuk tartani Gáton.” (342–343.)

²⁴ Énók többször is hangoztatja, hogy feleségének meggondolatlan viselkedése gyermeki éretlenségével magyarázható, s – mint arról majd a későbbiekben még esik szó – épp ezért igazán nem is érdemes komolyan venni mindazt, amit tesz és mond. A kurátor pedig egyenesen alkalmatlannak tartja a papnét arra, hogy a férfiak kommunikációját meghatározó közéleti kérdésekről folytasson vele párbeszédet: „Na, mán a tiszteletes asszonnyal csak nem beszélünk okos dologról.” (374.)

szellemi tevékenységeket többször unalmasnak, illetve öncélúnak ítéli – s ezáltal magát Énokot veszi semmibe –, ami mellett pedig igyekszik érzékeltetni a pap műveltségbeli hiányosságait is: „Ezzel az úrral nem érdemes szóba állni. Még regényt sem olvas!” (319.)

Míndezek mellett a házasságban hagyományosnak tekintett nemi szerepek és az ezzel járó hatalmi pozíciók radikális felforgatásának eszközeként értelmezhető az, ahogyan Ica a házasságukat megelőző párválasztást utólagosan interpretálja. A papné több ízben is hangot ad annak, hogy valójában ő volt az, aki férjét tudatos döntéssel kiszemelte magának:

- Nem is választottam volna uramnak, ha nem olyan volna. [...]
- Jaj, tiszteletes asszonyom, lelkem, az már nem a mi szavunk. Nem mi választjuk az urunkat, hanem az minket. (338.)

A kurátorné válaszában az a megszokottnak tekinthető gyakorlat hangsúlyozódik, amely a párválasztásban a férfi döntési szabadságára és a nők passzív tudomásul vételére épül. Nem véletlen, hogy a papné akár elszólásként is értelmezhető szavai így annak a törekvésnek a kinyilvánításaként olvashatók, amellyel a maskulinitáshoz kötődő szabad döntés jogának a kisajátítása révén próbálja az irányító szerepet a házasság előtti időkre is kiterjeszteni. A szabadságban megmutatkozó múltbeli uralmi lehetőség így legitimálhatná a jelenben, vagyis a házasságukban megvalósítani kívánt hatalmi pozíciószerezést. Ezt egyébként egy ízben a férje számára nyíltan meg is vallja a papné: „én pedig férjhez akartam menni valami puha emberhez, aki olyan legyen a kezem közt, mint az írós tészta”. (318.) Másrészt viszont a regényben nem válik egyértelművé, hogy Ica számára az irányítható férj fölötti uralom biztosítaná igazán a házasságban megélhető boldogságot. Az esküvő előtti időkre való visszaemlékezésekor ugyanis kiderül, hogy korábban nem kifejezetten egy befolyásolható, neki alávetett férfiről ábrándozott:

- Mikor ő arról gondolkozott, hogy valakihez feleségül kell egyszer menni, mindig valami nagy emberre gondolt, aki erős és olyan, mint Gortvay tanár úr, tud parancsolni, s komolyan beszél a kislányokkal. Aki megközelíthetetlen, más nővel nem törődik, csak a feleségével. S valami olyan szerepe van az asszony életében, mint az orvosnak, a tanárnak, meg a törvénynek. (330.)

Az ideális férjként azonosított hármasszereprepertoárban olyan viszonyrendszer óhaja körvonalazódik, amely egyértelműen a férfinak tulajdonítja a vezető szerepet a nemek közötti kapcsolatban. Ez pedig arra mutathat rá, hogy a papné a hatalomszerzésre törekvő stratégiáit nem feltétlenül egy ideális és működőképes házastársi kapcsolat létrehozása érdekében működteti (amely a férj beletörődése esetén egy megfordított hierarchikus rendszerként akár érvényesülhetne is), hanem sokkal inkább a személyiség autoritásának erősen individuális indíttatású kiterjesztési szándéka vezérli őt.

A férfiak feletti uralom és irányítás megszerzésére irányul a főhősnőnek az az önértelmezési stratégiája, mellyel egyfajta *femme fatale*-ként igyekszik saját egyéniségét leírni. Férjét már egyhetes házasként arról igyekszik meggyőzni, hogy kiismerhetetlen, számító jellemvonással rendelkezik, aki tudatos megtévesztéssel bárkivel képes elhitetni ártatlanságát, mint azt tette Énókkal is korábban: „Nem ismer magam engem! [...] Tudja meg, én rútul becsaptam! Mert én igen szeszélyes természetű vagyok, kötekedő, elkényeztetett! Tudja, hogy én soha senkivel nem voltam jóba? Sose tettem szívességet senkinek? Csak magához voltam jó? Magához is csak érdekből? [...] Én érzem, hogy démonnak születtem.” (317.) Ennek bizonyításaképpen pedig annak lehetőségét is felveti, hogy képes lenne akár meg is csalni a férjét: „Tudja rólam, milyen szerelmes természetű vagyok? Akkor sem fog megunni, ha a legelső fiatalemberrel rögtön flörtölni fogok?” (318.) Ezzel is magyarázható, hogy a későbbiekben fokozatosan egyre közelebbi kapcsolatba kerül a faluba hazatérő ifjú nessel, Thorsa Ábrissal, bár kétségtelenül nehezen dönthető el, hogy valójában mi is motiválja őt a fiatalemberhez fűződő viszonyának alakításában: a férj mellett érzett unalom miatti játszadozás, a fellobbanó vágy vagy épp saját vonzerejének bebizonyítása. Mindenesetre a férfiak – és nemcsak a férje – feletti uralom és irányítás szándékaként értelmezhető, amikor azon kezd el merengeni, hogy Ábrist miként tudná megalázni hamis remények felkeltésével:

Az asszony nevetett egy kicsit. Tetszett neki, hogy féltékenykedni kezd az ura. Oh, nem árt az – biztatta magát, önmagát is tréfás ötletekkel mulattatva –, máris nagyon hízik. Legalább megapad egy kicsit. [...] Hisz az természetes, hogy egy fiatalember szerelmes belé. Ez csak korrekt dolog, amin nincs mit csodálkozni az idegennek sem. [...] Előre kacagott magában az Ábris úr felsülésén. Milyen kár, hogy nem volt ideje megmondani neki a választát. (398–399.)

Irányító és kezdeményező szerepét mutatja az is, hogy ő vallja meg érzelmeit egy Thorsának írott levélben, amelyben azt kéri a férfitől, hogy szöktesse meg: „Tudja, meghalok az urálattól. Egészen oda vagyok. Már azt sem tudom, fiú vagyok-e, vagy lány. Ha egy csepp szíve van, az istenért, jöjjön értem.” (411.) A nemi szerepekkel való azonosulás bizonytalansága a mondat frázisszerű használatán túlmenően beszédesen árulkodik arról, hogy Ica magatartásában, sokszor átgondolatlanul ható tetteiben és szavaiban pontosan ezt a rögzíthetetlen pozíciók közti állandó mozgást fedezhetjük fel: ennek köszönhető, hogy a társadalmi nemi szerepek felrúgására irányuló hatalmi törekvései nem válnak egy következetesen kidolgozott stratégia részévé.²⁵ S jórészt ebből fakad, hogy – a korabeli Móricz-regények hősnőihez ha-

²⁵ Az „azt sem tudom, fiú vagyok-e vagy lány” frázisa ebben az értelemben akár a regény kicsinyítő tükrékként is olvasható. Szirák Péter hívta fel arra a figyelmet, hogy igen meghatározó a Móricz-prózában az ismétlődő, közhelyszerű gondolatokat megfogalmazó mondatoknak az ilyen irányú értelmezhetősége: „Akárcsak *Az Isten háta mögöttben*, mindhárom regényben meghatározó szerephez jutnak a szólások és állandósult szókapcsolatok, vagyis egyes nyelvi klisék játsszák a főszerepet, mintegy azok végzettszerű-beteljesítő potenciálja.” SZIRÁK Péter, *Az ösztön „nyelve” és a nyelv cselekedtető ereje. Szem-*

sonlóan – lázadása az olvasóból nem a részvételi azonosulást, hanem sokkal inkább a kisszerűségből fakadó ironikus távolságtartást váltja ki.

A nemi szerepekből fakadó alávetettség elleni lázadás iméntiekben összegezett (nyelvi) cselekvésein túl Zádor Ica kommunikációjában állandóan visszatérő érv hatalmi törekvésének igazolásához a nemesi eredetére és az ebből következő fölérendelt társadalmi státusára való hivatkozás. Ilyen értelemben házasságát a maga részéről olyan áldozatnak tekinti, mely tettért cserébe az alacsonyabb szociális szférából érkező férjnek odaadó hálával kellene tartoznia: „Én emeltem fel magamhoz, hát azt akarom, hogy úgy szolgáljon, mint egy sipszi. Ha füttyentek, akkor azt tegye, amit én kívánok. S amit parancsolok, megtegye, mert kirúgom, mint a rossz kutyát.” (377.) Ez a sokszorosan visszatérő érv az eddigiekhez képest csak még bonyolultabbá teszi a férj és feleség közt kialakuló hierarchikus viszonyokat: míg a férjnek a társadalmi és kulturális szokások által kialakított nemi szerepe, illetve a hivatásához kötődő megbecsülés biztosíthatná hatalmi pozícióját a családon belül, addig felesége fölényét a magasabb rangot jelentő társadalmi eredet alapozhatná meg. Csakhogy a regény világában az lepleződik le, hogy ezek a hagyományosnak tűnő alá-fölé vetettségi kategóriák a személyek (és kisebb-nagyobb életközösségek) viszonyainak konkrét megvalósulásaiban sokkal árnyaltabb kapcsolatrendszeret rajzolnak ki. Egyrészt a Zádorok nemesi családjáról a regény bevezetőjében kiderül, hogy társadalmi rangjuk, befolyásuk már erősen megkopott.²⁶ A lelkészi státus kiemelt tiszteletét pedig az teszi bizonytalanná, hogy Pap Énók több ízben is kénytelen a közösség szokásainak, elvárásainak engedelmessé válni, miközben legszívesebben ellentmondana annak (például amikor a karácsonyi istentisztelet után közvetlenül egy haldoklóhoz kell ellátogatnia). Nem véletlen, hogy felesége a falu paraszti társadalmának való – tradíciók szabta kényszeren alapuló s egyben anyagi természetű – kiszolgáltatottság hangsúlyozásával próbálja férjében az alávetettség érzetét kelteni: „Azért tartják, mert ők az urak, megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy egy urat tartanak maguknak, akinek akkor parancsolnak, amikor nekik tetszik. Nagyszerű, mondhatom, kapások parancsolnak az uramnak, piszkos csürhének a kegyétől függ, hogy lesz-e holnap ennivalóm.” (372.) A falusi társadalom kiemelt megbecsülésének a hiányát támasztja alá az is, hogy a közösség még a pap magánéletének alakulását is nyílt kritikával illeti; egyik alkalommal az egyik parasztlány a következő megjegyzéssel bírálja a papnak felesége és Ábris túlságosan költségesnek ítélt lakomáit: „Igenis közöm van, nekem is, meg a falunak is, hogy az a nagybélű egye ki a mi áldott jó papunkat mindenéből. Nem neki adták a hozományt a tiszteletes asszony szülei, hanem a tiszteletes úrnak!” (404.) Láthatóan tehát a társadalmi különbségekből fakadó befolyás és hatalmi

pontok Móricz Zsigmond néhány művének újraolvasásához = *A kifosztott Móricz*, szerk. FENYŐ D. György, Krónika Nova, Budapest, 2001, 236.

²⁶ „A Zádorok ugyan már régen voltak ünnepezt urak e vidéken. A zádori kastélyban zsidó lakik, s eger furkálja a tapétás szobákat. A homlokzaton kőből kifaragott sisakos-kardos vitéz, aki úgy áll a nemesi címerben, mint az ország védője, ma a zsidó kukoricáját őrzi. Hombárnak használják a parkettás szobákat. Nagyon lemehetett már odafent Pesten is a Zádoroknak, ha egy Zádor-kisasszonynak »parti« már a gáti pap is!” (309.)

manipuláció – a nemi szerepek összetettségéhez hasonlóan – sem egy mereven hierarchikus rendszer részeként működik a regényben, amely átlátható és egyértelmű viszonyokat teremtene, hanem sokkal inkább olyan szövevényes és sokszor nem is tudatosan alkalmazott törekvések összességéként van jelen, mint amely a legintimebb viszonyok alakulására is hatást gyakorol.

A papné különböző eszközökkel és kommunikációs praktikákkal megkísérelt hatalmi pozíciószerezésének bemutatása a regényben azonban nemcsak egyszerűen a friss házások közötti összeszokás érzékletes leírásaként értelmezhető. Móricz alkotása olyan viszonyként jeleníti meg a regénybeli pár első néhány hónapjának történéseit, amelyben a két fél – de különösen a nő – idegenségérzetének feloldhatatlan ellentéte szüli a megszűnni nem akaró konfliktusokat. Beauvoir már többször idézett munkájában hívja fel a figyelmet arra, hogy a közvélekedéssel ellentétben a házasság első hetei, hónapjai nem feltétlenül a felhőtlen boldogság idilljével azonosíthatók, hanem bizonyos fokig a jövőbeli változás lehetőségének megszűnésével inkább depresszív magatartást szülhet (főként a feleség számára):

Új életet kezdeni felettébb lelkesítő, de rádöbenni, hogy sorsunknak nem vagyunk többé urai, annál leverőbb. Tegnap még lány volt a fiatalasszony, s a család védőszárnyai alatt kiélhette szabadságát lázadásaiban, ábrándjaiban, tagadva és meghaladva biztonságosnak tudott helyzetét; és éppen a házasság volt a fogódzó, amelynek segítségével bármikor túllendülhetett önmagán, kitörhetett a családi fészek melegéből; most megtörtént, férjhez ment, nincs tovább.²⁷

A *galamb papné* női főhősének magánya, férjével és új környezetével szembeni idegensége – mely házastársa rajongó szeretete ellenére sem képes megszűnni – elsősorban ilyen irányú értelmezést nyer a regényben: „Szeretne hazaszaladni az anyjához, s azt mondani neki, hogy ő nem marad itt többet, mert ő itt fél magában. Itt nincs senkije. És eszébe jutottak nénejei, akiknél annyit hancúrozott. A fiatal emberek, akik bejártak hozzájuk, s a testvéreinek udvaroltak, de akiket ő olyan jól ismert. És úgy szerette már őket. Azok nem jönnek el többet hozzá.” (329.) Ebből a szempontból válik érthetővé „lázadása”, mely nemcsak pusztán a hatalmi státus kiharcolásaként értelmezhető, hanem olyan identitáskeresésként is, amelynek során a főhős a házasság révén elveszni látszó személyiségének szabadságát igyekszik visszanyerni. Vagyis azt az egykori függetlenséget, mely a szabad döntés lehetőségét kínálta az egyén számára egy (pozitív értelemben vett) bizonytalan és a legkülönbözőbb alternatívákat kínáló jövő eshetőségei között. És persze, amely függetlenségnek az illúzió mivoltát mi sem jelzi egyértelműbben, minthogy azt csakis az édesanyjától és szűkebb családtól való függés tette lehetővé.

²⁷ BEAUVOIR, I. m., 341.

„*Valami puha ember*”
A férj hatalomörzési stratégiái

A papné hatalmi törekvései természetesen nem egyedülállóak a regény történetében, hanem állandó interakcióban vannak férjének a patriarchális pozíciót megőrizni igyekvő (beszéd)tetteivel. Énók cselekedeteinek többsége a regény történetében szinte kizárólag csak reakcióknak tekinthető; vagyis szinte minden esetben megpróbál valamiképpen felesége sokszor nehezen értelmezhető szavaira, viselkedésére olyan válaszlépéseket kieszközölni, amelyek által biztosítani igyekszik maga számára a házasságon belüli vezető maskulin szerepet. Magatartása egyfelől természetesnek tűnik, hiszen – mint Whitehead tanulmánya megjegyzi – „a hagyományos gondolkodású férfi nem képes elfogadni egy afféle szükségszerűen periférikus pozíciót, amely együtt járna a nők hatalmi igényeinek és hatalomgyakorlásának lehetőségével.”²⁸ Másrészt viszont épp a férfias viselkedéshez kötődő irányító szerepe kérdőjeleződik meg azáltal, hogy szavai, tettei csakis a felesége viselkedésére reagálnak, vagyis kizárólag a tőle való függésben (a neki való alávetettségben) értelmezhetők, aminek köszönhetően pedig a férj elveszíti bármiféle kezdeményező szerep betöltésének lehetőségét. Ez pedig arra figyelmeztetheti az olvasót, hogy – hasonlóan ahhoz, amit Zádor Ica személyiségének nemi-hatalmi összefüggései kapcsán láthattunk – a pap cselekedeteiben sem biztos, hogy egy egyértelmű gender szerepnek való megfelelést, vagyis a patriarchális hatalomgyakorlásra törekvő maskulin stratégia igazolását kell látnunk.

Énók elsődleges reakciója felesége következetlen viselkedésével és hisztériára hajló verbális kitöréseivel szembesülve a teljes értetlenséggel írható le: az ifjú férj nem igazán talál magyarázatot arra, hogy mi okozza Ica elégedetlenségét és állandó perlekedését. Nem képes reflektálni azokra az általa sokszor öntudatlanul alkalmazott hatalmi mechanizmusokra, melyekkel kinyilvánítja a feleségére irányuló birtoklási szándékát (erről árulkodik a második fejezet már elemzett nyitójelenetében a két fél világosan eltérő magatartása). Az uralmi pozíciójára irányuló önreflexió hiánya magyarázható Whitehead tanulmányának azzal a megállapításával is, hogy „a férfiak számára a társadalmi nemek közötti hagyományos viszonyok sokkal kevésbé problematikusak, hiszen az egyenlőség jórészt csak látszólagos, melyet ráadásul még el is fed a nők otthoni szférában gyakorolt hatalmának a látszata.”²⁹ Nem véletlen, hogy Énók egy alkalommal nő és férfi családi és egyben társadalmi szerepét illetően jellegzetesen egyoldalú maskulin nézőpontból ítéli meg kettejük különbségét: „De kedves kis galambom, értsd meg egyszer, lelkem, hogy neked minden, de minden megvan, ami kell, hogy azt a tevékenységet kielégítsd, ami benned van, de nekem nincs módom rá. Nekem nem lehet elég annyi, ami neked elég, mert nem asszony vagyok, hanem férj.” (353.)

A megértés lehetetlenségével való szinte állandóan visszatérő szembesülése ellenére a pap az egész történet folyamán törekszik arra, hogy valamiképpen önmaga számára értelmezhetővé tegye felesége különös magatartását. Ennek egyik módja az,

²⁸ WHITEHEAD, *I. m.*, 110.

²⁹ *Uo.*, 109.

hogy Ica személyiségét olyan exkluzív tulajdonságokkal ruházza fel, amelyek kiemelik őt az átlagos nők sorából, aminek következtében pedig magyarázhatóvá válik nem mindennapi viselkedése is. A feleség csodálata ugyan a nő fölérendelt státusát látszik biztosítani, azonban legalább ennyire hangsúlyos, hogy egy különleges asszony birtoklása magában rejti a lehetőséget a társadalom előtti büszkeség kinyilvánítására is, ami így végső soron a férfi saját hatalmi potenciálját képes növelni: „Bájos asszony! Édes asszony! Milyen népszerű lesz az urak és a parasztok között! Két kézzel kapja vele az ingyen ajándékot az égtől. Hol kapott pap valaha asszonyt, aki minden helyzetben ilyen kitűnően feltalálja magát.” (339.) Ennek a különleges tiszteletnek köszönhető az a beletörődés, amellyel szinte szó nélküli eltűri, hogy felesége és Ábris között egyre szorosabb viszony alakuljon ki, ami viszont az akarattnyilvánítási szándékával élni képtelen reagálásként és nem kifejezetten a patriarchális dominancia deklarációjaként értékelhető. Mindezt tovább árnyalja, hogy kiderül: a feleség különleges tulajdonságokkal való felruházása sokkal inkább a vitákat lezárni szándékozó, kényszerű megértésre épülő racionalizálási folyamat a férj részéről, semmint valós tapasztalaton nyugvó értékítélet: „rajta gondolkozott. Ezen a primitíven szövevényes jellemén, amelyen nem tud eligazodni, nem tud, mert nem akar soha rosszat látni a mélyén, csak azokat a nemes jellemvonásokat, amelyeket olyan jólesik abba beleképzelni, akiket szeretünk.” (356.)

A logikára épülő racionális magyarázat nemcsak ilyen összefüggésben érvényesül a férj gondolkodásában. Maga a törekvés egyébként azért is válhat meghatározóvá a feleségével kialakult konfliktusokat kezelő megoldásként, mert a nőkkel folytatott vitákban gyakori, hogy „a férj – még a közepes képességű férj is – könnyűszerrel fölébük kerekedik; akkor is bebizonyítja, hogy igaza van, ha nincs igaza. A férfiak kezén a logika sokszor bunkó.”³⁰ Ilyen értelemben vett logikus magyarázatként vonul végig a regényen, hogy Énok felesége viselkedését vissza-visszatérően a gyermeki éretlenséggel és szeszélyességgel magyarázza:

Elhallgatott, s azzal vigasztalta magát, hogy gyerekkel nem lehet vitatkozni. (316.)

Ohó, ohó, szerencse, hogy olyan kis baba vagy, mint amilyen csak egy tizen-nyolc éves és kilenc napos kis feleség lehet. Gyerek. (320.)

Ennek megfelelően – főként a kibékülések alkalmával – úgy is bánik vele, mint egy csecsemővel:

A férfi odaszaladt hozzá, s átölelte; az ölébe felkapva, körülszaladt vele a szobában. Aztán odafektette a fejecskéjét a vállára, és halkán dúdolni kezdett neki. Dünnyögve, bünnyögve, mint a hátrakötött fejű parasztdadák, a vastag pamutszálakkal kivarrrt ingű parasztnyecskekék zümmögtek az úri gyerekecskekék fülébe soha el nem felejthető nótácskákat. [...] rengette-ringatta, csígatta-csígatta babukáját. (327.)

³⁰ BEAUVOIR, *I. m.*, 350.

Nemcsak a felesége sokszor valóban infantilisnek mutatkozó tettei miatt tűnik jogos interpretációnak ez a feltételezés, hanem azért is, mert a korábbi családi kötelékében megszokott gyermeki függő viszonynak épp a házasság első időszakában kellene átalakulni a házastársi szerepkör felnőtt attitűdjévé. Beauvoir munkája az alábbiakban összegzi ennek az átmeneti állapotnak a kettősségét: „A fiatalasszony ugyanis megköveteli, hogy »felnőttnek« tekintsék, miután megvált a szülői háztól, bár nagy szüksége van lelki kalauzra; gyerek is akar lenni, felnőtt nő is, ha így, ha úgy bánik vele a férje, elégedetlen.”³¹ Mindezekon túlmenően Énók számára ez a magyarázat azért is látszik többszörösen kielégítőnek, mert egyrészt felmenti őt a racionális meggyőzés meglehetősen reménytelennek tetsző retorikai kényszere alól, másrészt pedig a felnőtt–gyermek oppozíció kinyilvánításával uralmi helyzetet is biztosítani igyekszik a maga számára Icával szemben.

A pap ilyen értelemben vett hatalmi törekvése azonban azért válik meglehetősen visszássá és egyben ironikussá, mert a regény során több esetben is nyilvánvalóvá válik, hogy maga Énók sem mindig jellemezhető tökéletesen a racionális gondolkodású felnőtt bölcsességével. Egyrészt gyermeki mentalitásáról árulkodó jelzés, amikor kiderül, hogy a pap meglehetősen sokáig élt édesanyja függésében: „Nekem sohasem volt nőrokonom. Nem voltam hozzászokva az asszonyokhoz. Az anyámon kívül senkim, s ő velem volt mindig, a kollégiumba is eljött velem, hogy megőrizzen, felneveljen, papot építsen belőlem... Haláláig együtt voltunk...” (360.) Nemcsak az válik kérdésessé, hogy Énók némileg rendhagyónak mondható neveltetése révén – mely a korabeli társadalmi szokásoknál szorosabb anya–fiú viszonynak köszönhető – milyen mértékben volt képes elszakadni a gyermeki létmódtól, hanem arra is fény derül, hogy a szocializációját inkább a női nemet jellemző társadalmi szokásrend határozta meg. Beauvoir mutat rá arra, hogy a házasság előtt a fiúk a lányokkal ellentétben – elsősorban a tanulmányaik révén – hamarabb elszakadnak a családi közegtől.³² Énók neveltetésének feminin jellege tovább árnyalja tehát a regényben körvonalázódó személyközi hatalmi viszonyrendszert, aminek fényében a férj nem igazán tekinthető a maskulin hatalomgyakorlás egyértelmű képviselőjének.

Találhatóak azonban a regényben még ennél is ékeesebb példák annak bizonyítékaként, hogy a pap gyakran nélkülözve minden ésszerű bölcsességet maga is gyermeki módon gondolkodik vagy viselkedik. Egyrészt kifejezetten komikus, amikor férfitársaival való közös „lumpolásra” vágyakozva annak óhaját fogalmazza meg, hogy az asszonyok hatékonyabb meggyőzése érdekében a férfiak ilyen jellegű szórakozásának jogát törvénybe kellene iktatni.³³ Különösen abban a jelenetsorban válik világossá gyermeki éretlensége, amikor állhatatosságát azzal akarja bizonyítani felesége előtt, hogy megpróbál egész éjszaka mezítláb vigyázzban állni az ágy mellett,

³¹ Uo., 347.

³² BEAUVOIR, *I. m.*, 345.

³³ „S neki szüksége van egy kis olvasásra, egy kis szórakozásra, egy kis diskurálásra, néha akár egy kis borozásra is. És igenis ki fogja csikarni a feleségétől, hogy minden családi perpatvar nélkül része lehessen mindezekben. Hát más férj mit nem csinál, mégis szereti a felesége! Igazán törvényben kellene biztosítani ezeket a jogokat.” (382.)

várva, hogy a hidegben tüdőgyulladást kapjon. Az asszony megleckéztetésének is szánt tertsorozat viszonylag hosszadalmas leírásában a narrátor közvetíti a pap gondolatait, amelyet olvasva a befogadó többszörösen is meggyőződhet a férj stratégiájának ironikus kisszerúségéről:

Hanem valami könnyebb módszert kell kitalálni, hogy lehet tüdőgyulladást szerezni. Gyorsan levetkezett, ledobta a cipőt; jó hangosan, hogy az asszony felébredjen rá. [...] Egy ingben, mezítláb állott meg a szobában; le is lépett a szőnyegről a deszkára, mert hogy az hidegebb. [...] Várta az első prüsszentést. De ez csak nem akart jönni. [...] A foga elkezdett vacogni; ez már egy kis jele a sikernek. Hát mégis meg fog fájni, mert már szinte letett róla, hogy meghűljön. Biztosra vette, hogy belső hősege, vesztére, megmenti a tüdőgyulladástól. Márpedig ha még ennyi eredménye se lesz ennek az éjszakának: sohasem fogja megtanítani a feleségét arra, hogy vele ne játsszék. (384–385.)

Nem sokkal később persze maga férj is reflektál arra, hogy mennyire nevelésnek tekinthető viselkedése: „Nem is értette magát, mit csinált akkor. Az asszony úgy látszik, ki tudja váltani belőle a gyereket, aki ott lappang minden ember lelke mélyén, mint természeti állapot.” (389.) Mindez pedig arra világít rá, hogy férj és feleség hatalmi harcainak sorában a maskulin és feminin stratégiák állandó keveredése, egymásba játsása figyelhető meg. Ennek köszönhető, hogy Ica jellegzetes feminin taktikái mellett sok esetben dominanciára törekvő maskulin magatartást tanúsít, míg a férje számos alkalommal kifejezetten passzív, alávetett személyiség benyomását kelti. A férfi és nő viszonyát meghatározó hatalmi játékoknak így módon az a fajta rögzíthetetlensége lepleződik le a regény házasságtörténetében, amelyet Pierre Bourdieu épp a nemek gyermeki viselkedéseként értelmezhető szándékainak leírásával érzékeltet: „Mivel a társadalmi lét legalapvetőbb játéka közül a legkomolyabbak a férfiaknak vannak fenntartva, míg a nők a gyerekeknek és a gyerekeskedésnek kénytelenek szentelni magukat, észre sem vesszük, hogy valójában a férfi is gyerek, olyan gyerek, aki azt játssza, hogy tulajdonképpen férfi.”³⁴

Pap Énók számára azonban a felesége kiszámíthatatlan személyiségét értelmezni próbáló magyarázatok egyre kevésbé tűnnek relevánsnak a történések előrehaladtával. Éppen ezért a fokozatosan kiéleződő vitákban felváltja a kényszerű beletörődést és az önmagát is meggyőzni igyekvő racionalizálási kísérletet az erőszakos ellenállásra és ezáltal a maskulin erőfölény kinyilvánítására épülő kommunikáció és cselekvés. A pap egyre több ízben emeli fel hangját a felesége ellen, az egyik leghosszabb veszedései jelenetben pedig kis híján tettlegességig fajul haragja, amikor torkon ragadja az asszonyt.³⁵ Hatalmi fölényét azonban képtelen így módon biztosítani, ami jórészt

³⁴ Pierre BOURDIEU, *Férjuralom = Férjuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*, szerk. HADAS Miklós, Replika-kör, Budapest, 1994, 35.

³⁵ „– Asszony!... – ordít fel állati hangon az ember. S egyúttal felugrik, aztán torkon ragadja az asszonyt. Mintha rögtön megfojtaná. [...] A keze tétován járt s valami veszedelmes szerszámot keresett, de csak egy párna akadt a kezébe. Aztán állott, mert nem tudta, mit kezdjen vele.” (387.)

abból fakad, hogy Énók képtelen következetesen megfelelni annak a maskulin szerepnek, amely megpróbálná megtörni felesége akaratosságát. Emellett az is nyilvánvalóvá válik, hogy az erőszakosabb, domináns fellépés személyiségétől idegen, mivel minden ilyen eset után szinte azonnal megbánja tettét, s azonnal felesége bocsánatáért esedezik, még akkor is, ha tudja, hogy ez egyre inkább saját hatalomvesztésével jár együtt: „Győzelem, mert visszanyerte az asszonyt. És legyőzetés, mert egy súlyos lépéssel ment vissza a házaselet rabigájában.” (388.)

A házaspár két tagja között zajló, a hatalom megszerzésére irányuló interakcióik áttekintése alapján összességében kijelenthető, hogy Móricz regénye férfi és nő viszonyában nem a maskulin fölérendeltség és az alávetett feminin pozíció meglehetősen egyszerű képletére vezeti vissza a házasságokban megnyilvánuló konfliktusokat, hanem egy olyan összetett viszonyrendszerként ábrázolja két ember kapcsolatát, melyben a személyiségek identitásából és társadalmi szerepeiből fakadó igencsak kusza ellentétek teszik lehetetlenné a két fél hosszabb távú megbékélését. Ennek köszönhetően azok az egyének konfliktusai alapján kirajzolódó hatalmi mechanizmusok, amelyek meghatározzák *A galamb papné* szereplői közti interperszonális viszonyokat, szubjektum és hatalom kapcsolatának Michel Foucault nevéhez kötődő modelljével írható le leginkább:

A hatalom inkább állandó mozgásban van, áramlik, körbe jár, csak láncolatokban funkcionál. Nem lokalizálódik itt vagy ott, soha nincs bizonyos emberek kezében, nem lehet birtokba venni, mint valami kincset vagy vagyontárgyat. A hatalom működik, hálószerűen szerveződik meg, és ezen a hálón az egyének nemcsak közlekednek, de mindig olyan helyzetben vannak, hogy a hatalom gyakorlóit vagy elszenvetőit is lehetnek.³⁶

Ezért nem rögzíthető véglegesen egyik fél helyzete sem a személyes hatalom csúcán álló, sem az alávetettséget elszenvető státusban, hiszen a regény története épp arról ad számot, hogy ezek a pozíciók egy állandóan mozgásban lévő, folyamatosan újraértelmeződő rendszernek a részei, amelyben a különböző (például nemi, társadalmi, kulturális) hierarchikus hatalmi törekvések átszövik, illetve rendre felül is írják egymást. Mindezek figyelembevételével már csak arra kell választ találnunk, hogy a regény – különös tekintettel annak zárlatára – mennyiben tartja lehetségesnek a két fél kapcsolatában a konfliktusok boldog megbékélés általi feloldódását.

Megbékélés vagy fegyverszünet? A regény zárlatának „lezáratlansága”

A regényről általában az a vélekedés él a köztudatban és a szakirodalomban egyaránt, hogy Móricz ebben az alkotásában a házassági konfliktusokat egy derűs, humoros

³⁶ Michel FOUCAULT, *A hatalom mikrofizikája*, ford. KICSÁK Lóránt = Uő., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, szerk. SÜTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 2000, 322–323.

elbeszélésszerkezetnek megfelelően az idill felé közelíti.³⁷ A *galamb papné* történetének így arról kellene meggyőznie befogadóját, hogy férj és feleség hatalmi ellentéte egy olyan állandó kommunikációs harcra volt olvasható, melyben a két fél egyre jobban megismerve egymást fokozatosan feladja egyéni akaratát és uralmi törekvéseit, a végén felszámolva ezzel magát a kettejük között feszülő harcot is. Kétségtelen, hogy a regénynek ez az olvasata sem cáfolható, azonban több szempontból is kétségesnek látszik, hogy az alkotás egésze csakis egy ilyen személyiségértelmezés felől volna értelmezhető.

Először is nagyon kérdésesnek tűnik, hogy a házaspár története a közös megértés és az individuális törekvések mellőzése felé halad, hiszen a szereplők elszólásai inkább arra engednek következtetni, hogy az érzéketlenség, az önzés még a legintimebb pillanatokot és gondolatokat is áthatja. A regény első fejezeteiben például ismétlődően visszatér az a némiképpen ironikus jelenet, amikor Ica egy csókváltás közben azt figyel, hogy mennyire poros a bútorok lába.³⁸ Más esetekben pedig az lepleződik le a szereplők kommunikációjában, hogy a másikért aggódó szavak, gondolatok valójában a saját helyzetük felett érzett önsajnálattal igyekeznek elfedni.³⁹ Ez pedig arra utalhat, hogy a papi házasságban azok a konfliktusok, melyek a hatalom kisajátításáért vívott – főként verbális – küzdelem eredményeként értelmezhetők, a regény világában nem oldódnak fel az egymás elfogadására épülő (keresztyén) szeretetgyakorlás jegyében (ebből a szempontból különösen árulkodó, hogy a legnagyobb veszekeedés, mely a férj korábban említett gyilkossági/öngyilkossági kísérletéhez vezet, éppen karácsony éjjelén zajlik). Mindez azért is érdekes, mert Móricz alkotásában ez a házastársak önállóságra, egyéni szabadságuk biztosítására irányuló cselekvéssorozat olyan kapcsolatként értelmezi a két személy viszonyát, melyben a feleket nem feltétlenül a társadalmi, gazdasági érdekek, hanem saját érzelmeik és ezen alapuló döntéseik kapcsolják össze. A házasságnak erről a típusáról – mely a 19. század során jelenik meg, s válik egyre inkább meghatározóvá – Juliane Brandt tanulmánya az alábbi megállapítást teszi:

Az intimitás fokozódását nem lehet megkérdőjelezni, különösen, ha biztosítva voltak a közös élet gazdasági feltételei, ami egyértelműen a házastársi szubjek-

³⁷ Czine Mihály például a következőképpen jellemzi a regényt: „Napfény, humor, ömlik el lapjain: de őszi bágyatag napsütés és csöndes, megmérő, mindent bölcsen értő humor.” *CZINE, I. m.*, 387–388.

³⁸ „Egy hosszú perc telt el a hosszú csók alatt, akkor az asszonyka felkiáltott: / – Jaj, de milyen poros annak az asztalnak a lába! / Kibontakozott az ura karjai közül. Ez nem értette, mi történt, mit is mondott a felesége, csak nézett, csak nézett, s a szeme véres ködben úszott.” (313.)

³⁹ Énók a tüdőgyulladás megszerzéséért vívott – már idézett – küzdelme során előre elképzeli felesége megbánását és iránta érzett sajnálatát. Amikor látszólag felesége majdani fájdalomát szánja, valójában saját igazának és nagyságának dicsőítését hajtja végre gondolati síkon: „Könny pezsdült a szemébe, s szeretett volna odaborulni alvó kis feleségére, úgy sajnálta előre is. Szegény kis drágaság, hogy kétségbe fog esni, hogy vádolja majd saját magát, s hogy mondja, ha én olyan rossz voltam is, neked kellett volna jónak lenned, ha én olyan haszontalan voltam, neked kellett okosnak lenned”. (386.) Felesége önzéséről pedig az árulkodik, amikor Énók feltételezett és „kudarcba fulladt” öngyilkossága után férje esetleges elvesztése kapcsán elsősorban saját fájdalmán és sorsán kesereg: „Ugye, hogy te nem gondolsz énrám. Nem bánod te, akármilyen leszek énbelőlem. Inkább hagynál itt örökös özvegyességben ilyen fiatalon, mint-hogy egy szót kimondj.” (387.)

tivítás felértékelődésével járt együtt. Némi túlzással azt mondhatnánk: szaporodásra (is) képes gazdasági egységek kapcsolata egyének viszonyává alakul át, vagy legalábbis ez az ideális, ami viszont a korábbiaknál magasabb követelményeket támaszt a házastársakkal szemben, olyat, ami túlmegy a legfőbb csak az egymás melletti (ha lehet, békés) kitartás szorgalmazásán.⁴⁰

Ilyen értelemben Móricz regényének házasságtörténetében a felek boldogságának elvileg már nem lehetne akadálya az, ami a korábbi évszázadokat meghatározó gazdasági alapozottságú házastársi kapcsolatokban lehetlenné tette két ember viszonyának érzelmi kiteljesedését, s amiről Beauvoir a következő megjegyzést teszi: „Az intézmény célja ugyanis az, hogy nő és férfi gazdasági és szexuális egyesülését a közérdek felé transzcendálja, nem pedig az, hogy egyéni boldogságukat biztosítsa.”⁴¹ A regény egésze alapján viszont nyilvánvalóvá válik, hogy Pap Énók és Zádor Ica frigye igazából a kétféle házasságtípus (a szülők akaratán nyugvó gazdasági alapozású érdekházasság és a modern individualizmus eszményének megfeleltethető, a felek egyéni döntésére és szabadságára épülő érzelmi/szerelmi házasság) keveredésének tekinthető.⁴² Ebből következően pedig Móricz műve egy olyan kérdésselvetést megfogalmazó alkotásként (is) olvasható, amely arra irányul, hogy a házasság intézménye (bármelyik változatáról legyen is szó) mennyire teszi lehetővé vagy biztosíthatja két ember személyes boldogságának kiteljesedését.

A *galamb papné* idilli létértelmezésnek megfeleltetett olvasatai elsősorban a regény zárlatának történéseivel indokolják meglátásaikat. A 25. fejezetben ugyanis kiderül, hogy a lelkészgyűlés vacsorájának idején Ábris egyedül hagyja el a falut, s nem viszi magával a menekülni vágyó papnét (az olvasó számára már korábban is világossá válhatott, hogy az ifjú nemes korábbi életvitelétől menekülve épp lelki megnyugvást keresett Énók és Ica társaságában). Ennek következtében pedig Ica „visszatalál” férjéhez, akinek egyben azt is bejelenti, hogy gyermeket vár. Ez az esemény pedig úgy tűnik, többszörösen is a korábbi konfliktusok végleges megoldásaként értelmezhető. Egyrészt Énók – a korábban is alkalmazott racionalizálási stratégiájának megfelelően – ebben talál magyarázatot felesége korábbi viselkedésére: „Hiszen akkor mindent ért. Azt a sok szeszélyt, s mégis sok gondoskodást. Az angyal. Öntudatlanul, hogy vívódott benne a lány s az anya.” (413.) Másrészt a gyermekvárás nemcsak a történet váratlan fordulataként jelezheti egy radikális változás kezdetét a két főhős kapcsolatában, hanem a szöveg metaforikus összefüggéseinek meghatározó motívumaként is. A regény korábbi fejezetében az egyik nagygazda ugyanis a következőképpen értelmezi az anyaság előtt álló házas fiatalasszonyok létállapotát: „Mer míg az első gyereke meg nincs az asszonynak, addig két ura van, az egyik az ura, a másik meg

⁴⁰ BRANDT, *I. m.*, 123.

⁴¹ BEAUVOIR, *I. m.*, 316.

⁴² Érdekházasságra utal, hogy az elszegényedő nemesi családnak és a viszonylagos megbecsülést jelentő papi hivatást betöltő fiatalembernek – eltérő okokból kifolyólag ugyan, de – egyaránt megfelelő társadalmi presztízst jelenthet a nász. A regény első fejezete azonban Énók szabad választását hangsúlyozza, amelyben inkább Ica feltűné, kihívó viselkedése, és nem annyira származása játszott a főszerepet.

az ördög, aki ott lakik a füle megett.” (375.) A vágyakat, kísértéseket jelölő, a hétköznapi nyelvhasználatban profanizálódott, de végső soron bibliai alapú megjegyzés a regény befejező sorainak tükrében válik igazán többértelművé. Az Énók gondolatait közvetítő narrátori közlés az alábbiakkal zárja a regény történéseit: „Lám az angyal, még a szeszélye is mind igazi gyümölcsöt terem. [...] S Pap Énók oly hő szerelemmel öleli magához s úgy tartja karjain a maga mennyországát, ahogy csak tarthatja egy szerelmes férj a maga dicső kis feleségét, akinek minden szava, minden mozdulata álom és áldás! Áldás!” (413–414.) Énók bibliai konnotációkat idéző gondolatai a gyermek születésének ígéretével a mennyei boldogság megtapasztalásaként értelmezi feleségének közelségét, s ezáltal a hozzá fűződő kapcsolatát. Ennek megfelelően a gyermek születése nemcsak a parasztgazda élettapasztalata alapján megfogalmazott bölcsességeként jelezheti a házasság válságának megoldódását, hanem a szakrális értelemben vett megváltás lehetőségeként is (ezt az összefüggést erősítheti az is, hogy így a regény nyitó- és zárófejezete egyaránt szakrális, bibliai jelentésű kontextusba helyezi a történéseket). Ebből a szempontból az sem igazán válik fontossá, hogy Ica bejelentésének igazságtartalmát illetően az olvasó bizonytalanságban marad: kijelentése korábbi hatalmi pozíciószerezésre irányuló harcának feladását és házasságban betöltött szerepének elfogadását jelezheti.

A házasság idilli boldogságba való fordulását bármennyire meggyőzően is igazolni látszik a szöveg zárlata, a regény egésze némi kétséget ébreszthet az olvasóban erre vonatkozóan (jelezve azt is, hogy Móricz maga sem feltétlenül tud/akar végleges válaszokat adni a regény által felvetett kérdésekre). Egyrészt az alkotás metaforikus szövegösszefüggéseiről kiderül, hogy nem egyértelműen azonosítható, lezárt jelentéseket implikálnak. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint a címben is kiemelt *galamb* metafora, mely a regény során – egyébként már-már zavaróan túlírt, túlhangsúlyozott módon – különféle szereplők által a legváltozatosabb konnotációkkal értelmezik a papné alakját: a szelídség, a kisszerű büszkeség, a különlegesség, a házasság által ketrecbe kényszerített rabság vagy éppen a férfiakat meghódítani szándékozó kihívó viselkedés egyaránt a jelentésváltozatok közé tartoznak. Az első fejezet pünkösdi motívumának már elemzett többértelműsége pedig szintén arra figyelmeztethet, hogy a zárlatban olvasható biblikus nyelv nem feltétlenül a szakrális (boldogságot jelző) világkép bizonyosságaként olvasható. Ezt a feltételezést pedig az erősítheti meg igazán, ha felidézzük a regény egy olyan korábbi jelenetét, mely a zárlathoz hasonló történéseket és hasonló nyelvi értelmezést visz színre.

Az ötödik fejezetben a korábbi viták konfliktusai egy harmonikus viszonyt felmutató, boldog kiengesztelődéssel zárulnak, aminek érzékeltetéseképpen a következőket olvashatjuk: „S a férfi úgy ölelte, úgy vitte, úgy magába simította, s olyan nagyon, nagyon boldog volt, hogy viheti, tarthatja, cipelheti. Tenyerén hordozhatja a mindenségét, a boldogságát, az e földi meg a jövő mennyégi minden üdvösségét.” (327.) Láthatóan a férj gondolatai helyenként szinte szó szerinti egyezést mutatnak az utolsó fejezet bibliai allúziókat sejtető önértelmezésével. Ebben az esetben azonban a folytatás egyértelművé teszi, hogy mennyire csak múló állapotról és illuzórikusnak minősíthető lértelmezésről van szó, amikor az elbeszélő szinte azonnal

ironikus távlatba helyezi a pap idilli örömet és harmóniát sugalmazó gondolatait. Énók ugyanis feleségét az ölében boldogan hordozva egy „balladát” dúdol nejének, mely az állhatatos hűség metaforikus értelmezőjének tűnik:

Ha veled élnék
Kopasz kősziklán,
Kopasz kősziklán!...

Ha veled hálnék
Talló tüskéjén,
Talló tüskéjén!...

Ha veled hálnék
Piros örömben,
Piros örömben!... (328.)

Az ezt követő meglepően rövid (alig néhány sornyi) hatodik fejezet viszont megismétli a dal utolsó strófáját, csak hogy egy olyan kontextusban, ami az előzőekben megfogalmazódó idill magasztosságát profanizálja és teszi hétköznapióságában kisszerűvé:

Mikor végre letette fárasztó terhét a díványra, a karjait nem érezte. Minden csontja fáj, s alig bírt nagy keservesen kiegyenesedni. [...] Nyakcsigolyái csaknem megpattantak, s a fejében minden ér kegyetlenül lüktetett. Eleresztette magát, s már nem volt hangja, csak gondolatban dúdolta el:

Veled meghálnék
Piros örömben,
Piros örömben!... (328–329.)

Ennek értelmében a dal eredetileg sugallt értelme meglehetősen ironikussá válik, hiszen a halál képze a (közös) elmúlásban is megmaradó szerelem metaforikus elgondolása helyett a cipelés okozta fizikai megterhelés kontextusához kapcsolódik, s ezáltal nagyon is konkrét jelentésében idéződik fel (így az is világossá válik, hogy a mennyei üdvösséggként azonosított asszony extatikus felemeltetése valójában testi kínokat okozó fájdalmak sorozata). A boldogságot feltétező önértelmezés hamisságáról pedig még ennél is árulkodóbb az, amiről elalvásuk után álmodnak: „az asszony arról álmodott, hogy Velencében gondolázott, a férfi meg arról, hogy taposó malomban vért izzadott a fáradságtól.” (329.) Vágyálmai Icát így a házasságának lehetőségivel és saját sorsának rabsággként értelmezett állapotával megbékélni nem képes, igazából elérhetetlen célokra vágyó személyiségként mutatják fel, míg Énók álmában az lepleződik le, hogy a megbékélés pillanatnyi elérése önmaga számára csakis kimerítő, fáradságos harcok árán érhető el (ami ezáltal meg is kérdőjelezheti ennek megvalósíthatóságát).

Mindennek köszönhetően kérdés, hogy a regény idillinek tűnő (de ilyen értelemben befejezetlen) zárlata inkább egy folyamatosan meg-megújuló hatalmi harc pilla-

natnyi, de épp ezért ideiglenes megszűnéseként vagy olyan végleges lezárulásaként olvasható-e, amely a házastársak közti megbékélés reményének adna hangot (ez utóbbi az olvasó számára inkább csak vágyként, semmint bizonyosságként mutatkozhat meg). Ennek megfelelően kijelenthető, hogy a korai, kevésbé olvasott Móricz-regények házasságtörténetei már előlegezik azt a nagy dilemmát, amely aztán a magánélet sok-sok viszontagságos tapasztalatával kiegészülve a későbbi nagyregényekben fogalmazódik újra: nevezetesen, hogy lehetséges-e megértés, harmónia, boldogság két ember intim viszonyában, vagy a személyes, nemi, társadalmi, kulturális különbségekből összeszövődő ellentétek csupán a közös magány és idegenség élményeként írják le a házasságot. Az egyes szövegekben a hangsúly hol ide, hol oda helyeződik, épp ezért a Móricz-életmű egésze inkább a problémával való állandó viaskodásról, semmint az egyértelmű és végleges válaszdásról ad számot olvasójának.